ZAMONAVIY TA’LIMDA O‘QTUVCHI VA O‘QUVCHI MUNOSABATLARIDA KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYANING O‘RNI

Ergashaliyeva Yursunoy Nazarhon qizi
Osiyo xalqaro universiteti
Pedagogika yo‘nalishi 1-bosqich magistranti

ilmiy rahbar: **Elov Ziyodulla Sattarovich**
https://doi.org/10.5281/zenodo.21517089

Annotatsiya

Ushbu maqolada zamonaviy ta’lim jarayonida o‘qituvchi va o‘quvchi munosabatlarini shakllantirishda kommunikativ kompetensiyaning o‘rni tahlil qilinadi. Kommunikativ kompetensiya pedagogning kasbiy faoliyatida muhim tarkibiy qism sifatida qaraladi. Ta’lim jarayonida samarali muloqotni tashkil etishning pedagogik ahamiyati yoritiladi. O‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi ijobiy munosabatlarning ta’lim sifatiga ta’siri ochib beriladi. Pedagogik muloqotning o‘quvchilarda motivatsiya va faollikni oshirishdagi roli ko‘rsatib o‘tiladi. Shuningdek, kommunikativ kompetensiyaning tarkibiy komponentlari tavsiflanadi. Zamonaviy ta’lim sharoitida samarali kommunikatsiyani tashkil etishning asosiy omillari tahlil qilinadi. O‘quvchilarning shaxsiy rivojlanishida muloqot madaniyatining ahamiyati asoslanadi. Ta’lim jarayonida o‘zaro hurmat va ishonch muhitini yaratish masalalariga e’tibor qaratiladi. Kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishga xizmat qiluvchi innovatsion pedagogik yondashuvlar yoritiladi. Tadqiqot natijalari o‘qituvchining kommunikativ mahorati ta’lim samaradorligini oshirishga xizmat qilishini ko‘rsatadi. Maqola xulosalaridan pedagogik faoliyatni takomillashtirishda foydalanish mumkin.

Kalit so‘zlar:

Kommunikativ kompetensiya, pedagogik muloqot, ta’lim jarayoni, o‘qituvchi, o‘quvchi, hamkorlik, kommunikatsiya, motivatsiya.

Kirish

Jahon ta’lim tizimida kechayotgan islohotlar ta’lim sifatini oshirish, o‘quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirish hamda shaxsga yo‘naltirilgan ta’limni tashkil etishni ustuvor vazifa sifatida belgilab bermoqda. Bunday sharoitda ta’lim jarayonining asosiy subyektlari bo‘lgan o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi munosabatlarning mazmuni va sifati alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki o‘quvchining bilim olishga bo‘lgan qiziqishi, darsdagi faolligi, ijodiy fikrlashi va shaxs sifatida shakllanishi ko‘p jihatdan o‘qituvchi bilan o‘rnatilgan muloqot va hamkorlik darajasiga bog‘liqdir. Shu sababli zamonaviy ta’limda pedagogning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirish dolzarb pedagogik muammolardan biri sifatida e’tirof etilmoqda.

Sharq mutafakkirlari ham ta’lim va tarbiya jarayonida muloqotning o‘rniga katta e’tibor qaratganlar. Xususan, Abu Nasr Forobiy inson kamolotida ilm va tarbiyaning o‘rni bilan bir qatorda, ustoz va shogird o‘rtasidagi samimiy munosabatlarning muhimligini ta’kidlagan. Abu Ali ibn Sino esa o‘quvchilar bilan ishlashda ularning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olish, ularga mehr va e’tibor bilan yondashish zarurligini qayd etgan. Buyuk mutafakkir Alisher Navoiy insonlar o‘rtasidagi ezgu muomala va hurmat jamiyat taraqqiyotining muhim omillaridan biri ekanligini o‘z asarlarida bir necha bor ta’kidlagan.

Jahon pedagogika fanida ham kommunikativ kompetensiya masalasi ko‘plab olimlar tomonidan tadqiq etilgan. K.D. Ushinskiy o‘qituvchi faoliyatining muvaffaqiyati uning o‘quvchi shaxsini tushunishi va u bilan to‘g‘ri muloqot qila olishiga bog‘liqligini ta’kidlagan.

V.A. Suxomlinskiy esa “Bolaning qalbiga yo‘l topa olgan o‘qituvchi haqiqiy pedagogdir”, degan fikri orqali pedagogik muloqotning ta’lim-tarbiyadagi ahamiyatini yuksak baholagan. Ushbu qarashlar bugungi kunda ham o‘z dolzarbligini yo‘qotmagan bo‘lib, zamonaviy ta’lim jarayonida o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi samarali munosabatlarni shakllantirishning nazariy asoslarini tashkil etadi.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi, ta’limning raqamlashtirilishi hamda o‘quvchilarning ehtiyoj va qiziqishlaridagi o‘zgarishlar pedagogik muloqotga yangi talablarni qo‘ymoqda. Endilikda o‘qituvchidan faqat bilim beruvchi emas, balki maslahatchi, yo‘naltiruvchi, hamkor va motivator sifatida faoliyat yuritish talab etilmoqda. Bu esa pedagogning kommunikativ kompetensiyasini muntazam rivojlantirib borishni taqozo etadi.

Amaliyot shuni ko‘rsatmoqdaki, ayrim hollarda o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi muloqotning yetarli darajada yo‘lga qo‘yilmaganligi, o‘zaro ishonch va hurmatning sustligi, darslarda biryoqlama muloqotning ustunligi o‘quvchilarning ta’lim jarayonidagi faolligiga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Natijada bilimlarni o‘zlashtirish darajasi pasayishi, o‘quvchilarda o‘z fikrini erkin ifodalash ko‘nikmalarining yetarli shakllanmasligi kabi muammolar yuzaga kelmoqda. Shu bois kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish orqali o‘qituvchi va o‘quvchi munosabatlarini takomillashtirish bugungi ta’lim tizimining muhim vazifalaridan biri hisoblanadi.

Ushbu maqolada zamonaviy ta’limda o‘qituvchi va o‘quvchi munosabatlarida kommunikativ kompetensiyaning o‘rni, uning tarkibiy qismlari, ta’lim samaradorligiga ta’siri hamda pedagoglarning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishning samarali yo‘llari tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari umumiy o‘rta ta’lim maktablari o‘qituvchilari, pedagogika yo‘nalishi talabalari, magistrantlar, ilmiy tadqiqotchilar hamda ta’lim muassasalari rahbarlari uchun amaliy va nazariy ahamiyat kasb etadi.

Asosiy qism:

Zamonaviy ta’lim tizimida o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi munosabatlar ta’lim samaradorligini belgilovchi muhim omillardan biri hisoblanadi. Ushbu munosabatlarning samarali tashkil etilishi ko‘p jihatdan o‘qituvchining kommunikativ kompetensiyasiga bog‘liq. Kommunikativ kompetensiya – bu shaxsning turli vaziyatlarda samarali muloqot olib borish, suhbatdoshni tushunish, o‘z fikrini aniq va ravon ifodalash hamda o‘zaro hamkorlikni yo‘lga qo‘yish qobiliyatidir. Pedagogik faoliyatda mazkur kompetensiya nafaqat bilimlarni yetkazish, balki o‘quvchilarning shaxsiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashda ham muhim ahamiyatga ega.

Bugungi kunda ta’lim jarayonida uchrayotgan asosiy muammolardan biri o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi muloqotning bir tomonlama tashkil etilishidir. Ayrim hollarda dars jarayonida faqat o‘qituvchi faol bo‘lib, o‘quvchi tinglovchi vazifasida qolib ketadi. Natijada o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi, savol berishi va o‘z nuqtai nazarini erkin ifoda etish imkoniyatlari cheklanadi. Zamonaviy pedagogika esa aksincha, o‘quvchini ta’lim jarayonining faol ishtirokchisi sifatida ko‘rishni talab qiladi.

Kommunikativ kompetensiyaga ega bo‘lgan o‘qituvchi dars davomida o‘quvchilar bilan ochiq va samimiy muloqot o‘rnatadi. Bunday pedagog o‘quvchilarning fikrini tinglaydi, ularning savollariga hurmat bilan munosabat bildiradi hamda har bir o‘quvchining individual xususiyatlarini hisobga oladi. Natijada sinfda ijobiy psixologik muhit shakllanadi. Psixologlarning ta’kidlashicha, o‘zini hurmat qilinayotganini his qilgan o‘quvchi darslarda faolroq qatnashadi va bilimlarni o‘zlashtirishga ko‘proq intiladi.

Pedagogik amaliyotda ko‘plab misollarni uchratish mumkin. Masalan, bir sinfda o‘quvchi darslarda deyarli qatnashmaydi va o‘z fikrini bildirishdan tortinadi. O‘qituvchi uning xatolarini tanqid qilish o‘rniga qo‘llab-quvvatlab, kichik muvaffaqiyatlarini e’tirof eta boshlaydi. Bir necha hafta o‘tgach, o‘quvchi darslarda faol qatnashib, savollarga javob bera

boshlaydi. Ushbu holat samarali muloqot va ijobiy munosabatning o‘quvchi shaxsiga qanchalik kuchli ta’sir ko‘rsatishini namoyon etadi.

Kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish uchun o‘qituvchi bir qator amaliy tavsiyalarga amal qilishi lozim. Birinchidan, dars jarayonida faol tinglash ko‘nikmasidan foydalanish zarur. O‘quvchining fikrini bo‘lmasdan tinglash unga nisbatan hurmat ifodasidir. Ikkinchidan, muloqotda ijobiy va rag‘batlantiruvchi iboralardan foydalanish maqsadga muvofiq. Uchinchi tavsiya sifatida o‘quvchilar bilan hamkorlikka asoslangan ta’lim metodlarini qo‘llash mumkin. Guruhlarda ishlash, munozaralar, loyiha ishlari va interfaol metodlar muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, raqamli texnologiyalar ham kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishda muhim vosita bo‘lib xizmat qilmoqda. Elektron platformalar, onlayn muloqot vositalari va ta’limiy ilovalar o‘qituvchi hamda o‘quvchi o‘rtasidagi aloqalarni mustahkamlash imkonini beradi. Biroq texnologiyalar insoniy munosabatlarning o‘rnini bosa olmaydi. Shuning uchun har qanday texnologik vosita samimiy pedagogik muloqot bilan uyg‘unlashgandagina samarali natija beradi. O‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi munosabatlarni takomillashtirish masalasi ko‘plab pedagog va psixolog olimlarning ilmiy izlanishlarida muhim o‘rin egallagan. Ularning tadqiqotlari zamonaviy pedagogik muloqotning nazariy va amaliy asoslarini shakllantirishga xizmat qilgan.

Rus pedagogi Konstantin Ushinskiy pedagogik muloqot masalasiga alohida e’tibor qaratgan olimlardan biri hisoblanadi. U o‘qituvchi faoliyatining samaradorligi o‘quvchining shaxsiy xususiyatlarini chuqur bilish va ular bilan to‘g‘ri munosabat o‘rnatishga bog‘liq ekanligini ta’kidlagan. Olimning fikricha, pedagog avvalo bolani tushunishi, keyin esa unga ta’lim berishi lozim. Ushinskiyning mazkur qarashlari bugungi kunda ham shaxsga yo‘naltirilgan ta’limning muhim tamoyillaridan biri sifatida e’tirof etiladi.

Mashhur pedagog Vasiliy Suxomlinskiy o‘z ilmiy va amaliy faoliyatida o‘qituvchi hamda o‘quvchi o‘rtasidagi insonparvar munosabatlarni rivojlantirish masalasini keng yoritgan. U o‘quvchining qalbiga yo‘l topa olgan pedagoggina haqiqiy tarbiyachi bo‘lishi mumkinligini ta’kidlagan. Suxomlinskiy maktabda sog‘lom ma’naviy-psixologik muhit yaratish orqali o‘quvchilarning bilim olishga bo‘lgan qiziqishini oshirish mumkinligini amaliy tajribalar asosida isbotlagan.

Shveysariyalik psixolog va pedagog Jan Piaje bolalarning kognitiv rivojlanishi bo‘yicha olib borgan tadqiqotlarida muloqot va hamkorlikning ahamiyatini ko‘rsatib bergan. Uning fikricha, bilim tayyor holda berilmaydi, balki o‘quvchining faol ishtiroki va atrofdagilar bilan o‘zaro muloqoti jarayonida shakllanadi. Ushbu g‘oya bugungi konstruktivistik ta’lim nazariyasining shakllanishiga asos bo‘lgan.

Psixolog Lev Vigotskiy esa ijtimoiy muloqotni shaxs rivojlanishining asosiy omili sifatida baholagan. Uning “yaqin rivojlanish zonasi” nazariyasiga ko‘ra, o‘quvchi murakkab vazifalarni kattalar yoki tengdoshlari bilan hamkorlikda bajarish orqali yangi bilim va ko‘nikmalarni egallaydi. Bu nazariya pedagogik muloqotning ta’lim jarayonidagi ahamiyatini ilmiy jihatdan asoslab beradi.

Amerikalik pedagog Jon Dyui ta’limni ijtimoiy hamkorlik jarayoni sifatida talqin qilgan. U o‘quvchilarning faol ishtiroki, erkin fikr bildirishi va amaliy faoliyat orqali bilim olishiga katta ahamiyat bergan. Dyui tomonidan ilgari surilgan demokratik ta’lim g‘oyalari zamonaviy pedagogik kommunikatsiya rivojiga katta ta’sir ko‘rsatgan.

Mazkur olimlarning ilmiy qarashlari shuni ko‘rsatadiki, ta’lim samaradorligi faqat o‘quv dasturi yoki metodlarga emas, balki o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi muloqot sifatiga ham bevosita bog‘liqdir. Samarali kommunikatsiya o‘quvchining shaxsiy rivojlanishiga, bilimlarni puxta o‘zlashtirishiga hamda ijtimoiy kompetensiyalarining shakllanishiga xizmat qiladi.

Bugungi maktab amaliyotida kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish uchun bir qator innovatsion yondashuvlardan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Jumladan, muammoli ta’lim, debatlar, loyiha asosida o‘qitish, “Aqliy hujum”, “Klaster”, “INSERT”, “Keys-stadi” kabi interfaol metodlar o‘quvchilarni erkin muloqotga jalb etadi. Bunday metodlar nafaqat bilimlarni o‘zlashtirishga, balki o‘quvchilarning nutq madaniyati, tanqidiy fikrlash va jamoada ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirishga ham xizmat qiladi.

Muallifning fikricha, zamonaviy pedagog o‘z faoliyatida bilim beruvchi, nazorat qiluvchi va baholovchi rolidan tashqari, muloqotni tashkil etuvchi hamkor sifatida ham faoliyat yuritishi lozim. Chunki XXI asr ta’limi o‘quvchidan mustaqil fikrlashni talab qilsa, o‘qituvchidan esa samarali kommunikatsiyani yo‘lga qo‘ya olish mahoratini talab etadi. Shu bois pedagoglarni tayyorlash va malakasini oshirish tizimida kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishga qaratilgan maxsus trening va amaliy mashg‘ulotlarni keng joriy etish zarur hisoblanadi.

Xulosa:

Zamonaviy ta’lim tizimida o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi samarali munosabatlarni shakllantirish ta’lim sifatini oshirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Tadqiqotlar va pedagogik amaliyot natijalari shuni ko‘rsatadiki, kommunikativ kompetensiyaga ega bo‘lgan o‘qituvchi o‘quvchilarning bilim olishga bo‘lgan qiziqishini kuchaytiradi, ularning dars jarayonidagi faolligini oshiradi hamda shaxs sifatida rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Maqolada tahlil qilingan ilmiy qarashlar va amaliy tajribalar pedagogik muloqotning ta’lim samaradorligidagi o‘rni beqiyos ekanligini tasdiqlaydi. O‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasida o‘zaro hurmat, ishonch va hamkorlikka asoslangan munosabatlar shakllanganda ta’lim jarayoni yanada mazmunli va natijador bo‘ladi. Aksincha, muloqotdagi kamchiliklar o‘quvchilarning motivatsiyasi pasayishiga, bilimlarni o‘zlashtirish sifatining susayishiga olib kelishi mumkin.

Muammoning samarali yechimi sifatida pedagoglarning kommunikativ kompetensiyasini muntazam rivojlantirib borish, interfaol ta’lim metodlaridan keng foydalanish, o‘quvchilarning fikrini tinglash va ularni ta’lim jarayonining faol ishtirokchisiga aylantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, ta’lim muassasalarida sog‘lom psixologik muhit yaratish va hamkorlikka asoslangan pedagogik yondashuvlarni qo‘llash o‘quvchilarning ta’lim natijalarini sezilarli darajada yaxshilashga xizmat qiladi.

Bugungi globallashuv va raqamli texnologiyalar davrida kommunikativ kompetensiya pedagogning ajralmas kasbiy sifati sifatida namoyon bo‘lmoqda. Shu sababli pedagoglarni tayyorlash va ularning malakasini oshirish jarayonlarida mazkur kompetensiyani rivojlantirishga alohida e’tibor qaratish zarur. Natijada ta’lim jarayonida o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasida samarali hamkorlik shakllanib, barkamol, mustaqil fikrlovchi va ijtimoiy faol shaxslarni tarbiyalash imkoniyati kengayadi.

Demak, kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish orqali o‘qituvchi va o‘quvchi munosabatlarini takomillashtirish nafaqat ta’lim sifatini oshirishga, balki kelajak avlodning intellektual va ma’naviy kamolotini ta’minlashga ham xizmat qiladi. Bu esa zamonaviy ta’lim oldida turgan eng muhim vazifalardan birini muvaffaqiyatli amalga oshirish imkonini beradi.

Adabiyotlar ro‘yxati.

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021. – 464 b.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2030-yilgacha O‘zbekiston Respublikasida xalq ta’limini rivojlantirish konsepsiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni. – Toshkent, 2019.

4. Suxomlinskiy V.A. Bolalarga jonim fido. – Toshkent: O‘qituvchi, 1984. – 382 b.
5. Ushinskiy K.D. Pedagogik asarlar. – Moskva: Pedagogika, 1988. – 416 b.
6. Vigotskiy L.S. Tafakkur va nutq. – Moskva: Pedagogika, 1999. – 352 b.
7. Piaje J. Bola psixologiyasi va intellekt rivojlanishi. – Moskva: Prosveshcheniye, 2003. – 480 b.
8. Dyui J. Demokratiya va ta’lim. – Moskva: Pedagogika-Press, 2000. – 384 b.
9. Podlasiy I.P. Pedagogika. – Moskva: Vlados, 2017. – 576 b.
10. Azizxo‘jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: TDPU, 2016. – 192 b.
11. Tolipov O‘., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. – Toshkent: Fan, 2006. – 260 b.
12. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardaev A. Ta’limda innovatsion texnologiyalar. – Toshkent: Iste’dod, 2008. – 180 b.
13. Mavlonova R., To‘rayeva O., Xoliqberdiyev K. Pedagogika. – Toshkent: O‘qituvchi, 2010. – 512 b.
14. G‘oziyev E.G‘. Umumiy psixologiya. – Toshkent: O‘qituvchi, 2018. – 540 b.
15. Muslimov N.A. Kasb ta’limi o‘qituvchisining kasbiy kompetentligi va uni rivojlantirish texnologiyalari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2014. – 196 b.